

جایگاه کارآفرینی روستایی در توسعه پایدار

حسین رضا شهبازی*^۱، مریم کاملی^۲

۱- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۲

چکیده

کارآفرینی به عنوان یکی از مهمترین تلاشهای توسعه روستایی شناخته شده است. کارآفرینی در بافت روستایی متوجه ایجاد فرصت های شغلی جدید در مناطق روستایی و ایجاد کارهای مخاطره آمیز جدید می باشد و گستردگی و تنوع زیادی دارد. یکی از عوامل مؤثر در توسعه روستایی، کارآفرینی است؛ زیرا، کارآفرینی می تواند با خلق فرصتهای جدید اشتغال و درآمد، نقش مؤثری در بهبود وضع اقتصادی و معیشتی روستاها داشته باشد. به همین دلیل، سنجش میزان کارآفرینی روستاییان و تلاش برای توسعه و تقویت کارآفرینی در فرایند توسعه روستایی، از طریق فراهم کردن زمینه های اولیه آن، از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

هدف از این تحقیق بررسی جایگاه و اهمیت کارآفرینی روستایی در توسعه پایدار است این پژوهش که از نوع توصیفی و مطالعات کتابخانه ای است، به همین منظور در این پژوهش سعی گردیده با استفاده از روش اسنادی اطلاعات مورد نیاز تحقیق جمع که توصیف این مطالعه بیانگر این است که با متنوع سازی فعالیت های اقتصادی توسط کارآفرینان به اهداف راهبردی توسعه روستایی؛ افزایش رفاه انسانی، جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرها، فقر زدایی و عدالت اجتماعی و... خواهد شد.

کلیدواژه ها: کارآفرینی، کارآفرینی روستایی، توسعه پایدار، توسعه روستایی

مقدمه

امروزه مقوله کارآفرینی به سرعت در حال گسترش است و توانسته نقش مهمی در زمینه توسعه کسب و کارها داشته باشد. بنابراین کارآفرینی در نقش یک راهبرد در توسعه و شکوفایی جوامع انسانی عمل می کند که از طریق آن همه عوامل و منابع و امکانات یک جامعه به صورت خودجوش و از راه قرار گرفتن در یک روند تکاملی در جهت نیل به آرمان های بلند اجتماعی بسیج می شوند تا منشأ بسیاری از پیامدهای مثبت اجتماعی و اقتصادی گردند. اما نکته ای که می باید به آن توجه نمود، بحث فراگیر بودن کارآفرینی در بین گروه های مختلف است، به این معنا که کارآفرینی فقط مختص شهرها نمی باشد. بلکه اگر می خواهیم جامعه به توسعه مناسبی دست یابد، باید تک تک اجزا جامعه را باهم در نظر گرفت و همه ارکان جامعه به خصوص روستاها و روستاییان را نیز تحت پوشش خود درآورد (امیری و همکاران؛ ۱۳۹۵: ۲). نواحی روستایی به دلیل شرایط خاص اکولوژیکی و اقتصادی- اجتماعی با مسائل و مشکلات متعدد مواجه اند که فقر و محرومیت از مهمترین آنها محسوب می شود. با توجه به نقش های متعددی که روستاها در فرایند توسعه ملی دارند، رشد و توسعه این نواحی ضرورت زیادی دارد (رضوانی و نجارزاده؛ ۱۳۸۷: ۵۶).

فرایند کارآفرینی که یکی از موضوعات زیربنایی تغییر و تحول و پیشرفت است، نقش کلیدی در رسیدن به آینده ای روشن ایفا می کند. کارآفرینی در دنیای کنونی، به عنوان کلید حل مسائل و موانع توسعه انسانی، موضوع بحث بسیاری از اندیشمندان توسعه اقتصادی و اجتماعی قرار گرفته است. در سال های نه چندان دور هر زمان صحبتی از کارآفرینی به گوش می رسید، موضوع توسعه اقتصادی نیز به دنبال آن آورده می شد که کارآفرینی موتور توسعه اقتصادی کشورها است (ایزدی و عطائی؛ ۱۳۹۲: ۱۵).

کارآفرینی در بافت روستایی متوجه ایجاد فرصت های شغلی جدید در مناطق روستایی و ایجاد کارهای مخاطره آمیز جدید می باشد و گستردگی و تنوع زیادی دارد. لذا کارآفرینی می تواند از یک طرف به راهکاری جدید در نظریه های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت سازی در مناطق روستایی در راستای دستیابی به توسعه پایدار باشد، که زمینه را برای فعالیت ها و تنوع بخشی به درآمد در تولیدات کشاورزی و غیر کشاورزی، افزایش زیرساختهای اجتماعی برای انجام توام تحقیق و توسعه، افزایش کیفیت نیروی انسانی، کیفیت مدیریتی، توسعه آموزش و توسعه تکنولوژی در جوامع روستایی می شود (بوزرجمهری و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۵۳).

بنابراین کارآفرینی راهکاری جدید در نظریه های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت سازی در مناطق روستایی در جهت تغییر الگوی زندگی کنونی به الگوی مطلوب و شایسته انسانی، کاهش شکاف شهر - روستا، ایجاد برابری اقتصادی، اجتماعی، محیطی و نهادی است و در عین حال ابزاری مهم برای رسیدن به توسعه پایدار به شمار می آید (انبارلو و هرائینی؛ ۱۳۹۵: ۳)

روش شناسی تحقیق

این مقاله به روش اسنادی (کتابخانه ای) و بهره گیری از منابع فارسی و لاتین و نیز با استفاده از روش تحلیل محتوا راهبردهای مختلف توسعه روستایی و همچنین جایگاه استراتژی کارآفرینی در برنامه ریزی های توسعه روستایی مورد بررسی و ارزیابی قرار داده و تلاش می کند به سوال زیر پاسخی منطقی و مستدل ارائه نماید: آیا کارآفرینی روستایی می تواند به عنوان یک استراتژی برای توسعه پایدار مطرح شود؟

مبانی نظری

در اغلب کشورها از جمله ایران، یکی از اهداف کلان توسعه، کاهش بیکاری و توسعه فعالیت های شغلی است. امروزه مبحث اشتغال صرفاً یک بحث اقتصادی یا مربوط به یک کشور خاص نیست؛ بلکه تقریباً تمامی جوامع به نوعی با موضوع بیکاری دست به گریبان هستند و ابعاد این موضوع، تمامی بخشهای جوامع از جمله امور اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و حتی سیاسی و امنیتی را متأثر ساخته است (حیدری مکرر و محبی؛ ۱۳۹۱: ۱۰).

توسعه روستایی فرآیندی چند بعدی و راهکاری عملی در توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که موضوع آن بهبود و ارتقای کیفیت قشر های فقیر و آسیب پذیر روستایی است (افراحته، ۱۳۹۷: ۳۸). از دیدگاه رابرت چمبرس، توسعه روستایی راهبردی است برای توانمند ساختن گروه خاصی از مردم شامل زنان و مردان فقیر. توسعه روستایی اصولاً به معنای تغییر شکل اساسی در همه ابعاد اقتصادی، اجتماعی و روابط انسانی در روستاهاست که به تدریج شرایط زندگی مردم روستا را بهبود بخشیده و عامه مردم روستا از مواهب آن بهره مند می شوند (کلاگر و آقائی، ۱۳۹۳: ۶۵).

واژه کارآفرینی از ریشه ی فرانسوی **Entreprendre** است که مفهوم تعهد کردن کاری را در بر می گیرد. کارآفرین کسی است که تعهد میکند تا سازماندهی و مدیریت کسب و کار جدیدی را که توأم با ریسک است، بپذیرد (احمدپور، ۱۳۷۸: ۲).

کارآفرینی به عنوان یک رشته علمی از اهمیت زیادی برخوردار است که نه تنها به عنوان حلقه اتصال بین اختراع، نوآوری و تولید محصولات و خدمات جدید نقش ایفا میکند، بلکه به عنوان موتور رشد و توسعه اقتصادی نیز عمل می کند.

توسعه کارآفرینی یکی از نیازهای جدی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی هر کشوری است. به خصوص در کشور ایران که وابستگی اقتصادی به درآمد سرانه نفتی، نیاز به سرمایه گذاری در بخشهای مختلف، گرایش به تعدیل نیروی انسانی در سازمانهای دولتی، بیکاری، نیاز به ایجاد اشتغال، تحریم های اقتصادی از جمله معضلات آن محسوب میشود. در این راستا، ترویج کارآفرینی به یک ضرورت اجتناب ناپذیر تبدیل گردیده است (ابراهیمی و همکاران؛ ۱۳۹۳: ۸۴).

موضوع کار و اشتغال به ویژه کارآفرینی، از اصول اساسی و مهم زندگی هر فرد و اجتماعی است که در تمام ادوار و اجتماعات بشری، نقش مهمی دارد. با توجه به اینکه کارآفرینی یک منبع مهم برای توسعه اقتصادی، نوآوری و رشد است، مطالعه عواملی که در ایجاد کسب و کارها و شرکت های جدید تاثیر گذار هستند به عنوان یک مسئله مهم در دستور کار اقتصاددانان، پژوهشگران و سیاستمداران در بسیاری از کشورها قرار گرفته است. از دیدگاه این گروه، کارآفرینی به عنوان یکی از مهم ترین راهبردها برای ترویج توسعه مناطق روستایی به شمار می رود و به همین دلیل راهی برای احیای روستاها است. روستاهایی که عقب ماندگی و خشک بودن به یک ویژگی بارز در آنها تبدیل شده است (فتوحی و همکاران؛ ۱۴۰۰: ۲۴۷).

کارآفرینی روستایی یکی از مباحث اصلی مطرح در کارآفرینی بخش عمومی است که به دنبال کاربست یافته های کارآفرینی به مثابه یک دانش در حوزه علوم انسانی و مدیریت همراه با زیست بوم کارآفرینی روستایی است تا به ایفای نقش خود در توسعه اقتصادی مناطق روستایی بپردازد. امروزه نیاز فزاینده به کارآفرینی روستایی به منظور ایجاد واحد های صنعتی با فرصت های شغلی فراوان برای اهالی روستاها احساس می شود. از این رو به باور

صاحب نظران توسعه، کارآفرینی روستایی مداخله ای راهبردی برای ارتقای توسعه روستایی و تسریع روند آن است (زندیه و همکاران؛ ۱۳۹۹: ۶۵).

تعاریف چندی در حوزه کارآفرینی روستایی ارائه شده است. ریگان کارآفرینی روستایی را فراهم کننده زمینه اشتغال، افزایش درآمد و تولید و ثروت، بهبود دهنده کیفیت زندگی و کمک کننده به افراد محلی برای مشارکت در اقتصاد می داند (ریگان، ۲۰۱۰) و رما، (۲۰۱۸) با رویکردی کلی نگرانه، کارآفرینی روستایی و کارآفرینی در مناطق روستایی را یکی دانسته و از آن به عنوان ایجاد موسسات در مناطق روستایی و یا توسعه این موسسات (در مناطق روستایی) تعریف می نماید (فتوحی و همکاران؛ ۱۴۰۰: ۲۴۷).

کارآفرینی به عنوان یکی از مهم ترین تلاش های توسعه روستایی نظر محققان را به خود جلب کرده است. اقتصاددانان، کارآفرینی را مهمترین پیشران توسعه اقتصادی روستاها، سیاستمداران آن را یک راهبرد کلیدی برای جلوگیری از اغتشاشات و ناآرامی در روستاها، کشاورزان و روستاییان آن را ابزاری برای بهبود درآمد خویش و زنان آن را امکانی برای اشتغال در مجاورت محل سکونت در راستای خودمختاری و استقلال خود (ملک سعیدی و همکاران؛ ۱۳۹۲).

کارآفرینی یک راهبرد مناسب برای مبارزه با فقر و نگاهداشت ثروت در جوامع کم درآمد است. در پاسخ به اقتصاد جهانی، سیاست گذاران روستایی به توسعه کسب و کار های کوچک، شکل های تجاری منطقه ای و کارآفرینان محلی توجه نموده اند (شهرکی و حیدری؛ ۱۳۹۶: ۴۰).

ایزدی و همکاران (۱۳۹۵) به اهمیت کارآفرینی روستایی از این جنبه اشاره می کنند که ایجاد اشتغال با سرمایه نسبتاً کم و توسعه یک سرمایه گذاری مشترک توسط افرادی که مهارت های گوناگونی کسب می کنند، به ایجاد تجارت های کوچک در یک جامعه، افزایش سرمایه گذاری ها و پس انداز محلی و بهبود بهره وری از منابع محلی منجر می شود. از این رو است که کارآفرینی روستایی تسهیلگر رابطه بین توسعه کشاورزی، بهره وری بیشتر از زمین و همچنین بهبود مسائل اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی روستا محسوب می شود (رضائی مقدم و معصومی؛ ۱۳۹۷: ۸۴).

در تعریفی دیگر، کارآفرینی روستایی فعالیتی است که به مردم روستایی کمک می کند تا فرصت ها را به فعالیت های اقتصادی سودآور تبدیل کنند (افتخاری و سجاسی قیداری؛ ۱۳۸۹: ۲۹).

کارآفرینی در مناطق روستایی تنوع و گستردگی زیادی دارد و به دلیل تسلط بخش کشاورزی در اغلب مناطق روستایی، تأکید عمده بر کارآفرینی کشاورزی است؛ زیرا توسعه کارآفرینی روستایی، قابلیتی برای کمک به تنوع بخشی به درآمد و میزان تولیدات کشاورزی و غیر کشاورزی روستاییان محسوب می شود و فرصتهای مناسبی را برای کاهش خطر معیشتی و افزایش امنیت غذایی پایدار در مناطق روستایی فراهم می کند. کارآفرینی در بخش روستایی میتواند نظمی نو برای کار در مناطق روستایی ایجاد کند که از چندین جنبه اهمیت دارد: اول آنکه معقولانه است، یعنی افراد و گروه های کاری در محیط روستا توانایی کنترل بیشتری بر کار خود خواهند داشت و برای استفاده از آن در جهت رفع نیازهای خود، از جمله نیاز به رشد و توسعه سالم فرصتهای بیشتری به دست خواهند آورد. دوم آنکه انسانی تر است، یعنی کار افراد و گروه ها نه تنها در زمینه اموری که با اهداف آنان بیگانه است، مورد استفاده قرار نمی گیرد، بلکه موجب استثمار و زیان دیگران نیز نخواهد شد؛ سوم آنکه، یا محیط زیست سازگارتر است، با این ترتیب کار با محیط طبیعی و زیست انسانی هماهنگ خواهد بود و طبیعت را تخریب نخواهد کرد (نجفی کانی و همکاران؛ ۱۳۹۴: ۴۰-۴۱).

به هر حال کارآفرینی روستایی در پی یافتن ترکیبی مناسب از منابع برای فعالیت های اقتصادی اعم از کشاورزی و غیرکشاورزی برای دست یابی به بیشترین سود ممکن است. کارآفرینی روستایی اساساً تفاوتی با کارآفرینی در شهر ندارد جز این که باید آن را در فضای روستا تصور کرد. کارآفرینی می تواند تجارت و کسب و کار را در مشاغل کشاورزی و غیر کشاورزی گسترش دهد. بنابراین کارآفرین روستایی فردی است که برای ماندن در مناطق روستایی و کمک به تأمین بهداشت و سلامت محلی آماده ی فعالیت است (پترین، ۱۳۸۱: ۳۵).

پترین کارآفرینی روستایی را مجموع سه گزاره زیر تعریف میکند:

۱. نیرویی که سایر منابع را برای پاس خ گویی به تقاضاهای بی پاسخ در بازار بسیج

می کند؛

۲. توانایی خلق و ایجاد چیزی از هیچ؛

۳. فرایند خلق ارزش به وسیله امتزاج مجموعه ی واحدی از منابع در راستای بهره گیری از یک فرصت (رضوانی و نجارزاده؛ ۱۳۸۷: ۱۶۶).

پیشینه پژوهش

مهمترین مطالعات داخلی که در رابطه با موضوع پژوهش بررسی شده اند، در جدول ۱ ارائه شده است. بررسی این پژوهش ها نشان می دهد توسعه زیرساخت های اقتصادی و اجتماعی از اهمیت زیادی در فرایند توسعه کارآفرینی در روستاها برخوردار است.

جدول شماره (۱): پیشینه پژوهش های داخلی

ردیف	محقق (سال)	عنوان تحقیق	نتایج
۱	فتوحی و همکاران (۱۴۰۰)	اثرات گردشگری کشاورزی بر توسعه کارآفرینی روستایی با محوریت توسعه پایدار (مطالعه موردی: روستاهای شاخص استان یزد)	نتایج پژوهش حاکی از آن است که متغیرهایی هم چون زیر ساخت ها، حمایت های دولتی، انگیزه گردشگران و آموزش آنها با محوریت گردشگری کشاورزی عامل توسعه روستایی با نتایج اثر بخش (رشد و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، توسعه و تحول و توسعه فرهنگ کار و کارآفرینی) می باشند
۲	زندیه و همکاران (۱۳۹۹)	الگوی توسعه کارآفرینی روستایی مبتنی بر توانمند سازی شناختی و تبیین نقش محیط نهادی در آن (مورد مطالعه: کسب و کارهای روستایی)	نتایج بدست آمده ابعاد توانمندسازی شناختی ۳ عامل فردی، گروهی و بنگاهی را در بر می گیرد. این عوامل بر توانمند سازی عاطفی تاثیر می گذارند و به توانمند سازی رفتاری انجامیده که خود به مثابه نتایج رفتار کارآفرینی است.
	ایمانی و همکاران (۱۳۹۹)	ارزیابی اثرات کارآفرینی در توسعه روستایی (مطالعه موردی: روستاهای مرکزی و اطراف شهرستان پاوه)	نتایج این تحقیق نشان می دهد که کارآفرینی با اثر گذاری مثبت منجر به تقویت فرهنگ و هویت ملی، تنوع بخشی به محصولات و فعالیت های کشاورزی، صنعتی و خدماتی روستایی منطقه مورد مطالعه شده و حفظ جمعیت با کمترین آسیب رسانی به محیط روستایی می باشد در نتیجه سبب توسعه و پیشرفت روستایی در سطح محلی و ملی می گردد.
۳	امیری و همکاران (۱۳۹۵)	ارائه یک مدل مفهومی به منظور بررسی تأثیر گردشگری کشاورزی بر توسعه کارآفرینی روستایی	نتایج به دست آمده نشان داد که گردشگری کشاورزی شامل چهار بعد روستا، کشاورز، مزرعه و گردشگر از طریق اثرات اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی، و زیست محیطی بر توسعه کارآفرینی روستایی اثرگذار است.

۴	اکبرپور(۱۳۹۵)	نقش و عملکرد توانمندسازی روستاییان در کارآفرینی مناطق روستایی (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان هشتروند)	روستاییان در گرایش به فعالیتهای کارآفرینانه بیشتر با گرایش تامین امیال و برداشت های فردی خود که در غالب گویه هایی همانند کسب سود، کسب اعتبار و... مطرح بوده، به کارآفرینی علاقه داشته اند.
	نجفی کانی و همکاران(۱۳۹۴)	سنجش وضعیت توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی (مورد: دهستان استرآباد جنوبی در شهرستان گرگان)	نتایج نشان داد در معیارهای ۱۰ گانه مورد بررسی، روستاهای نصرآباد، قرن آباد و مریم آباد دارای بهترین وضعیت جهت توسعه کارآفرینی می باشد.
۵	طوسی و همکاران(۱۳۹۳)	کارآفرینی روستایی و تعیین عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان مینودشت)	نتایج نشان داد که می توان روستاییان مورد مطالعه را بر اساس نمره وضعیت کارآفرینشان، به چهار دسته روستاییان سنتی، نسبتاً سنتی، تغییرپذیر و روستاییان صلاحیتدار و پیشرو طبقه بندی نمود. همچنین، نتایج تحلیل تشخیصی گویای آن بود که با توجه به مقادیر لاندای ویلکس، متغیرهای ریسک پذیری، میزان درآمد از شغل اصلی، سطح دانش نسبت به کارآفرینی و سطح سواد، در مقایسه با دیگر متغیرها بهتر قادر به پیش بینی سطح کارآفرینی روستاییان شهرستان مینودشت هستند.
۶	ابراهیمی همکاران(۱۳۹۳)	مؤلفه های توسعه کارآفرینی روستایی (مطالعه موردی: شهرستان کرمان)	نتایج نشان داد که کارآفرینان عموماً جوان بودند و میزان متغیر کارآفرینی در بین افراد در حد متوسط به بالا بوده و بیشتر آنها فاقد تحصیلات دانشگاهی می باشند و از نظر متغیر کارآفرینی بالاتر از حد متوسط بوده است و به لحاظ مؤلفه های کارآفرینی به ترتیب بهترین وضعیت مربوط به مؤلفه های روانشناختی، مهارتی، فردی و زیرساختی می باشد.

نتیجه گیری

کارآفرینی روستایی راهکاری جدید در نظریه های توسعه برای توانمندسازی و ظرفیت سازی در مناطق روستایی در جهت کاهش شکاف شهر روستا، ایجاد فرصت های برابر اقتصادی، اجتماعی، محیطی و نهادی و ابزاری مهم برای رسیدن به توسعه پایدار است. امروزه کار آفرینی به عنوان یک استراتژی و راهبرد در توسعه و شکوفایی و رشد جوامع انسانی به جایگزین بی بدیلی تبدیل شده است که از طریق آن همه عوامل و منابع و امکانات یک جامعه به صورت خودجوش و از راه قرار گرفتن در یک روند تکاملی برای نیل به آرمان های بلند اجتماعی بسیج شده تا منشا بسیاری از آثار و پیامدهای مثبت اجتماعی - اقتصادی شوند. وجود حمایت های مستمر از کارآفرینان روستایی، توسعه بسترهای مناسب (از نظر زیر ساخت های اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی) در مناطق روستایی، تشویق کارآفرینان روستایی و ... می تواند از کارآفرینی، راهکار عملی مناسب برای اهداف توسعه روستایی یعنی

ایجاد اشتغال مفید، افزایش درآمد و مشارکت و اتکا به نفس روستائیان بسازد. در پایان می بایست یادآور شد که برای مقابله با بحران بیکاری و مهاجرت های روستائیان به شهرها، شناخت صحیح از فرصتها و استفاده از نیروهای خلاق انسانی را به یک ضرورت تبدیل می کند، فرآیند کارآفرینی را در جامعه رو به توسعه ایران شتاب می بخشد.

منابع و ماخذ

- ❖ احمد پورداریانی؛ محمود (۱۳۷۸)، کارآفرینی (تعاریف، نظریات، الگوها)، انتشارات پردیس.
- ❖ امیری؛ صبا، احسانی فر؛ تهمنه، نادری؛ نادر و رستمی؛ فرحناز (۱۳۹۵)، ارائه یک مدل مفهومی به منظور بررسی تأثیر گردشگری کشاورزی بر توسعه کارآفرینی روستایی، نشریه کارآفرینی در کشاورزی (۳)، شماره (۱) بهار.
- ❖ انبارلو مسعود؛ هرائینی؛ مصطفی (۱۳۹۵)، جایگاه کارآفرینی در توسعه پایدار سکونتگاه های روستایی؛ پنجمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پایه پیشرفت؛ بیست ونهم و سی ام اردیبهشت ماه.
- ❖ اوکلی، پیتتر؛ کریستوفر، گافورث (۱۳۶۹)، راهنمای آموزش و ترویج ترجمه محمد حسین عمادی، سلسله انتشارات روستاو توسعه، وزارت جهاد سازندگی.
- ❖ ایزدی، ن.، عطائی، پ (۱۳۹۲)، کارآفرینی روستایی و نقش ترویج و آموزش کشاورزی در توسعه آن، نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی، ۱۱(۴۰)، صص ۳۰-۳۴.
- ❖ بوزر جمهری، خدیجه؛ رومیانی، احمد و اسماعیلی، آسیه (۱۳۹۳)، بررسی عوامل موثر بر رشد کارآفرینی در تقویت جوامع روستایی در راستای توسعه پایدار، همایش ملی چشم انداز توسعه پایدار روستایی در برنامه ششم توسعه کشور، دانشگاه تهران.
- ❖ حیدری مکر، ح، و محبی، ز (۱۳۹۱)، بررسی عوامل مؤثر بر کارآفرینی در مناطق روستایی، کنفرانس ملی کارآفرینی دیریت کسب و کارهای دانش بنیان، ۱-۱۹.
- ❖ رضائی مقدم؛ کورش و معصومی؛ احسان (۱۳۹۷)؛ کارآفرینی روستایی پایدار: پاسخی به پیامدهای توسعه بی حد و مرز کارآفرینی در نواحی روستایی؛ نشریه کارآفرینی در کشاورزی (۵)، شماره (۲) تابستان.
- ❖ رضوانی، م.، نجارزاده، م (۱۳۸۷)، بررسی و تحلیل زمینه های کارآفرینی روستائیان در فرایند توسعه نواحی روستایی، توسعه کارآفرینی، ۱ (۲)، ۱۸۲-۱۶۱.

- ❖ رکن الدین افتخاری، عبدالرضا و حمدالله سجاسی قیداری (۱۳۸۹)، توسعه روستایی با تأکید بر کارآفرینی، انتشارات سمت.
- ❖ زندیه؛ شهنام؛ صرافی زاده قزوینی، اصغر؛ عالم تبریز، اکبر؛ سخدری، کمال (۱۳۹۹)؛ الگوی توسعه کارآفرینی روستایی مبتنی بر توانمند سازی شناختی و تبیین نقش محیط نهادی در آن (مورد مطالعه؛ کسب و کارهای روستایی)، روستا و توسعه، ۲۳، شماره ۹۰، تابستان.
- ❖ شهرکی؛ حسن و حیدری؛ ابراهیم (۱۳۹۶)، تحلیل ابعاد اجتماعی و فرهنگی کارآفرینی روستایی: ارایه دو مدل تحلیلی برای کارآفرینی روستای بر اساس بازخوانی اندیشه های آگوست کنت، نشریه کارآفرینی در کشاورزی (۴)، شماره (۳) پاییز.
- ❖ فتوحی؛ مجید، سجادی؛ سید مجتبی؛ حسینی نیا؛ غلامحسین؛ اثرات گردشگری کشاورزی بر توسعه کارآفرینی روستایی با محوریت توسعه پایدار (مطالعه موردی: روستاهای شاخص استان یزد)، نشریه علمی کاوشهای جغرافیایی مناطق بیابانی. سال نهم، شماره دوم، پاییز و زمستان.
- ❖ کلاگر، پیمان و مریم آقائی (۱۳۹۶)، بررسی نقش کارآفرینی کشاورزی در توسعه روستایی، نشریه کارآفرینی در کشاورزی (۱)، شماره (۱) .
- ❖ ملک سعیدی قصرالدشتی، ح.، بخشی جهرمی، آ.، و فروزانی، م (۱۳۹۲)؛ عوامل مؤثر بر انگیزه پیشرفت کارآفرینان زن روستایی: مورد مطالعه شهرستان مرودش. ت علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، ۹(۱)، ۱۵۲-۱۴۱.
- ❖ نجفی کانی؛ علی اکبر، حسام، مهدی و آشور، حدیثه (۱۳۹۴)، سنجش وضعیت توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی مورد: دهستان استرآباد جنوبی در شهرستان گرگان، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال چهارم، شماره ۱، پیاپی ۱۱، صص ۵۶-۳۷.

❖ http://www.civilica.com/Paper-KNOWLEDGEBASE01-NOWLEDGEBASE01K_108.htm